

Nadja Maganja

Lavo Čermelj in njegova knjiga o škofu Santinu

Moj referat¹ se nanaša na Čermeljevo knjigo *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle Diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria* (Škof Anton Santin in Slovenci ter Hrvati v reški in tržaško-koprski škofiji), ki je izšla v Ljubljani leta 1953.²

Zakaj je Čermelj napisal to delo? Vemo, da je že zelo zgodaj začel sistematično zbirati dokumente in podatke o zatiranju Slovencev in Hrvatov pod Italijo. Tako se je zelo intenzivno ukvarjal tudi z narodnimi pravicami in cerkvenem področju. Pobudo za to knjigo, kot pravi Čermelj v uvodu, mu je dal sam škof Santin, ko je vložil tožbo proti znanemu italijanskemu zgodovinarju Gaetanu Salveminiju, ker ga je ta v knjigi *Mussolini diplomatico*³ obtožil sodelovanja s fašizmom. Istočasno je Santin vložil tožbo tudi proti urednikoma listov *Primorski dnevnik* in *Il Corriere della Sera*, češ da sta objavila laži glede njegovega škofovskega pastirovanja.

Ker je Salvemini v svoji knjigi uporabil proti Santinu dva dokumenta, ki ju je bil Čermelj objavil v knjigi *Life and Death Struggle of a National Minority, The Jugoslavs in Italy*, ki jo je izdalo Društvo za Ligo narodov v Ljubljani leta 1936,⁴ je Čermelj menil, da je tožba, ki jo je vložil msgr. Santin proti Salveminiju, v bistvu tožba proti njemu in njegovi knjigi. Zato je zbral še druge dokumente in dokaze. Tako je nastala knjiga v italijanščini, o kateri je tu govor.

Naj še povem, da je zaradi te tožbe tudi škof Santin začel zbirati dokumente in si uredil osebni arhiv, ločen od škofijskega, ki ga sedaj hrani njegov nekdanji tajnik, duhovnik Ettore Malnati. Leta 1996 je prof. Sergio Galimberti izdal izbor 100 dokumentov iz te zbirke v knjigi z naslovom *Santin – Testimonianze dall'archivio privato* (Santin – pričevanja iz zasebnega arhiva),⁵ ki pa po mojem mnenju ne izpodbija Čermeljevih in Salveminijevih kritik.

Čermeljeva knjiga obravnava obdobje, ki gre od leta 1933, ko je bil Santin imenovan za reškega škofa, do decembra 1952, in se deli na dva dela: *Msgr. Anton Santin kot škof reške škofije* in *Santin kot škof tržaške-koprške škofije*. V knjigi je zbranih predvsem veliko dokumentov. Le tu pa tam jih avtor poveže s krajšim komentarjem.

Kje je avtor našel dokumente, ne pove. Lahko le domnevamo, da so jih jugoslovanske oblasti kje zasegle, nekaj pa jih je, neposredno ali posredno, verjetno dobil od slovenskih in hrvaških duhovnikov.

Kratko bom povzela sklope vprašanj, ki jih obravnava knjiga. Škof Santin je že v svojem prvem pozdravnem pismu vernikom reške škofije, pod katero je takrat spadalo tudi več slovenskih župnij, dal razumeti, da ima vse kraje, ki so po letu 1924 prišli pod italijansko upravo, za naravni del italijanske države.⁶ In že takoj so med škofom in slovenskimi ter hrvaškimi duhovniki nastala prva trenja, ker je škof zahteval, naj se duhovniki vrnejo v šole in nudijo verouk slovenskim in hrvaškim otrokom v italijanščini, čeprav otroci niso razumeli ene italijanske besede. Kot vemo, so slovenski in hrvaški duhovniki, potem ko

¹ Avtorica je referat prebrala na posvetu *Lavo Čermelj, življenje in delo*, ki so ga ob 110-letnici rojstva in 20-letnici smrti dr. Lava Čermelja 28. januarja 2000 priredili v Trstu Društvo TIGR, Narodna in študijska knjižnica ter Društvo slovenskih naravoslovcev in tehnikov Tone Penko.

² Knjiga, ki jo je v Ljubljani izdal "Inštitut za narodnostna vprašanja pri univerzi", je imela, kot bomo videli, nenavadno usodo, saj je brez kakih pojasnil in oznak istega leta izšla v dveh delno različnih izdajah.

³ Bari 1952.

⁴ Knjiga je leta 1936 doživela francosko izdajo, leta 1945 dopolnjeno angleško, leta 1946 pa še dopolnjeno francosko izdajo. Predelana in dopolnjena slovenska izdaja je izšla šele leta 1965 pri Slovenski matici v Ljubljani pod naslovom *Slovenski in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*.

⁵ Sergio Galimberti, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, MGS Press, Trst 1996.

⁶ L. Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle Diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria*, Ljubljana 1953, neoznačena druga izdaja (odslej: *Čermelj*), str. 12–13.

so fašistične oblasti zaprle vse slovenske in hrvaške šole, prenesli verouk v cerkve in župnišča. Enako so ravnali tudi nemški duhovniki na Južnem Tirolskem. To so storili s privoljenjem svojih škofov in samega papeža Pija XI. Čermelj navaja v zvezi s tem pismo, ki ga je poslal leta 1924 državni tajnik sv. sedeža kardinal Gasparri takratnemu tržaškemu škofu Fogarju. V njem med drugim priporoča, naj v krajih, kjer živi prebivalstvo različnih ali pa samo slovanskih jezikov, potekajo kateheza in pridige v slovanskih jezikih.⁷

Škof Santin je bil 3. marca 1934 v Rimu pri papežu, kateremu je predložil kočljivi problem odsotnosti duhovnikov v šoli, češ da so tako otroci prikrajšani za verouk. Namesto dveh ur šolskega verouka imajo le eno uro nauka v župniji, in to ne vsi, ker pač vsi ne hodijo v cerkev. Papeža je ta novica globoko razžalostila, je zapisal škof Santin, ki je dodal, da je papež duhovnike opozoril, da morajo vedno skrbeti za duše, tam pač, kjer so. Pri tem jih morajo voditi nadnaravni, in ne nacionalistični vzgibi. Duhovniki naj se ravnajo po Kristusu, ki ni nikoli izrekel žal besede ali kaj storil proti rimskim osvajalcem.⁸ Z razgovorom s papežem je Santin seznanil tudi druge škofove obmejnih škofij, ki pa so izrazili pomisleke v zvezi s Santinovo zahtevo, naj se duhovniki vrnejo v šolo učiti otroke v italijanščini. Tako se je puljsko-poreški škof Pederzoli distanciral od teh zahtev.⁹

Še večjo napetost, nezadovoljstvo in odpor pri slovenskih in hrvaških duhovnikih je ustvaril dekret z dne 1. junija 1934, s katerim je škof Santin prepovedal rabo slovenskega jezika pri verskih obredih, češ da je treba vedno uporabljati le vesoljno govornico katoliške Cerkve, to je latinščino.¹⁰ Z okrožnico št. 130/1934 z dne 23. avgusta 1934 je prepovedal še uporabo "slaveta" in hrvaškega jezika.¹¹ Slovenski in hrvaški duhovniki so zaman razlagali škofu, da raba narodnih jezikov ni nobena zloraba.

Tu je treba povedati nekaj besed o glagolici, ki je bila kot dediščina svetih bratov Cirila in Metoda prisotna tudi v naših krajih vse do prejšnjega stoletja. O tem nam pričajo napisi v glagolici po raznih cerkvah, a tudi nekateri cerkveni rokopisi-urbarji cerkva v Zabrežcu, Prebenegu, Boljuncu in na Socerbu. Nekatero glagolsko rokopise iz naših krajev hranijo v Ljubljani, nekatere v Zagrebu, kamor jih je poslal istrski duhovnik in javni delavec Božo Milanović, ker se je bal, da jih bodo fašistične oblasti uničile. O tem lahko na primer beremo v novejši razpravi ekumenskega delavca in župnika v Ricmanjih dr. Angela Kosmača o staroslovanskem bogoslužju na Primorskem.¹² V njej je veliko zanimivih podatkov, ki dokazujejo, da je bila glagolica prisotna ne le v cerkvah, ampak tudi med ljudmi, in to zelo zgodaj. Upravičeno se avtor sprašuje, kam naj postavimo vse to kulturno bogastvo, če trdimo, da so začetki slovenske književnosti v protestantizmu.

Glagolske misale so uporabljali v naših krajih vse do začetka 19. stoletja. Na Koprskem se je glagolsko staroslovansko bogoslužje ohranilo do leta 1830, čeprav je bil študij glagolice prisoten v semeniščih do konca 19. stoletja. Iz več razlogov je glagolico postopoma izpodrinil "sklavet" ali "slavet", to je hrvaščina iz prve polovice 19. stoletja. V slovenskih vaseh pa je izpodrinila glagolsko staroslovansko slovenščino. Tako so duhovniki in verniki molili v domačem jeziku slavo, evangelij, vero, prefacij (to so razne uvodne molitve), uporabljali so ga pri delitvi zakramentov in blagoslovov ter na procesijah.

"Zanimivo," ugotavlja dr. Kosmač, "da je papež Pij XII. po 2. vojni izrecno dovolil vsem jugoslovanskim škofom, da lahko povsod obnovijo glagolsko bogoslužje. Ponekod v Istri so to prednost tudi izkoristili, vsaj začasno. Vendar je kmalu prišlo do 2. Vatikanskega koncila (1962–1965), ki je vpeljal v Cerkev bogoslužje v domačem jeziku. S tem je bilo konec več kot tisočletnega prizadevanja za staroslovanski jezik v bogoslužju, ki ga še danes imenujemo glagolsko bogoslužje in ima za začetnike solunska brata in njune učence."

Iz navedenega je razvidno, kako globoko je bila zasidrana v slovenski in hrvaški Cerkev ter ljudstvu raba domačega jezika pri verskih obredih. Proti tem ustaljenim, od svetega sedeža potrjenim običajem se je Santin postavil s svojim napačnim pojmovanjem katoliškega univerzalizma. Zaman so mu slovenski in

⁷ Čermelj, str. 15.

⁸ Čermelj, str. 17.

⁹ Čermelj, str. 18–19.

¹⁰ Čermelj, str. 22.

¹¹ Čermelj, str. 28.

¹² Angel Kosmač, *Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem*, Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1999, Gorica 1998, str. 55–69.

hrvaški duhovniki razlagali, da bi odprava domačega jezika v trenutku, ko slovenska in hrvaška manjšina vodita težak boj za obstanek, vzbudila pri ljudeh odpor in globoko nezadovoljstvo s hudimi posledicami, odpadom od katoliške vere in vstopom v protestantsko ali pravoslavno Cerkev. Dne 1. novembra 1936 je Santin objavil dekret v vestniku za duhovnike, v katerem je rečeno, da bodo vsi duhovniki, ki ne bodo spoštovali njegove odredbe glede latinščine pri verskih obredih, suspendirani "ipso facto".¹³

Škof Santin je bil, drugače kot škof Fogar in nadškof Sedej, v marsičem izrazito predkoncilski. Prežet je bil z vizijo "romanizirane Cerkve", ki se je takrat širila ne le v Italiji, ampak tudi v drugih deželah. Poleg tega je bilo njegovo pojmovanje škofovske službe dokaj avtoritarno, kar je pomenilo, da je škof nesporni voditelj, ki se lahko poslužuje tudi strogih ukrepov in ostrih besed, in da slonijo odnosi v Cerkvi predvsem na pokorščini do nadrejenih. Zelo daleč od duha, ki je zavel v Cerkvi po koncilu, ki je poudaril, da so predstavniki Cerkve predvsem služabniki. Mirno pa lahko trdimo, da so bili naši primorski duhovniki že pred vojno koncilsko usmerjeni. Menili so, da je narodno čutenje ena izmed temeljnih človekovih pravic, tako kot verska svoboda, in da je Cerkev tista institucija, ki mora po svojem poslanstvu braniti človekove temeljne pravice. Kakšna drugačna vizija katoliškega univerzalizma se odraža v znani pridigi Jakoba Ukmarja iz leta 1931 o sožitju med narodi!¹⁴

Tržaški zgodovinar Paolo Blasina v knjigi *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria 1938–1945* (Škof in duhovščina v tržaško-koprski škofiji 1938–1945)¹⁵ trdi, da je Santin hotel s svojimi ukrepi uvesti v življenje krajevne Cerkve pravila, ki bi odstranila vsako trenje iz verskega življenja in bi ne dala povoda političnim oblastem, da bi se vmešavale v delo cerkvenih predstavnikov. Zato je bilo treba začrtati točne smernice v pastoralni in liturgiji, ki bi bile v skladu s kanonskim pravom in rimskimi dekreti in ki bi v nobenem oziru ne postale jabolko spora.¹⁶

Iz dokumentov, ki jih navaja Čermelj, pa lahko jasno razberemo, da škofa Santina niso vodili le zgoraj omenjeni vzgibi. Tako je zapisal v pismu, ki ga je 20. februarja 1934 poslal Kongregaciji za obrede v Rim v utemeljitev svojih zahtev po uvajanju latinščine in odpravi slovenščine in hrvaščine: "Drugo dejstvo je, da se nahajamo v Italiji in na območju, ki je izredno občutljivo, kjer narodno zavest zaradi bližnjih mej in preteklih bojev doživljajo izredno močno. Italijanske prebivalce in predstavnike oblasti, ki so prisotni v teh župnijah, moti slovansko bogoslužje, zato stalno izražajo svoje negodovanje tukajšnjim oblastem in ordinariatu."¹⁷

To misel je ponovil v drugem pismu Kongregaciji za obrede v Rimu naslednje leto. Takole je zapisal: "Ker sem tukaj našel grobe zlorabe, kar se tiče uporabe jezika v liturgiji, zlorabe, ki so ustvarjale nelagodje v škofiji zaradi stalnih pritožb italijanskih funkcionarjev, sem z dopisom dne 20. 11. 1935, št. 103/34 obrazložil nastali položaj v svojem poročilu Sveti kongregaciji, ki je z dopisom št. F9/934 z dne 10. 3. 1934 odgovorila in ukazala, naj se zlorabe nehajo."¹⁸

V obeh primerih pride jasno do izraza, da škof zelo upošteva pritožbe predstavnikov italijanskih oblasti, medtem ko spregleduje zahteve in pritožbe slovenskih in hrvaških duhovnikov ter ljudstva. Pri tem ga vodi nacionalistični duh, ki smo ga tolikokrat srečali v izjavah različnih političnih predstavnikov na obravnavanem območju. V istem pismu, a tudi pozneje, je msgr. Santin izrazil misel, da zahteva po uporabi slovenskega in hrvaškega jezika "ni stvar vernikov, ampak le duhovnikov in še to le nekaterih".¹⁹ To pomeni, da je ubogo slovensko in hrvaško ljudstvo zlorabljala peščica prenapetih duhovnikov...

Čeprav se je škof postavil proti nasilnemu raznarodovanju, je sprejemal postopno asimilacijo. Tako gledanje je izrazil v pismu, ki ga je poslal reškemu prefektu. "Naš jezik," pravi, "bo gotovo dobil v teh krajih mesto, ki mu pritiče, ampak le čez nekaj generacij, če ne bodo napačne izbire ustvarile čustev odpora, ki upočasnjujejo, ne pa pospešujejo spojitve obeh narodov."²⁰

¹³ Čermelj, str. 57.

¹⁴ Večkrat objavljeno besedilo, ki ga je Ukmar prebral v italijanščini, po vojni pa izdal v slovenskem prevodu, se zdaj dobi tudi v dvojezični brošuri: Jakob Ukmar, *Krščansko sožitje med narodi – Per una convivenza cristiana dei popoli*, izdal Dom Jakoba Ukmarja v Škednju, Trst 1991.

¹⁵ Izšla je v Trstu leta 1993 v zbirki Deželnega zavoda za zgodovino osvobodilnega gibanja *I Quaderni di Qualestoria*.

¹⁶ P. Blasina, n. d., str. 15–16.

¹⁷ Čermelj, str. 21.

¹⁸ Čermelj, str. 44.

¹⁹ Čermelj, str. 45.

²⁰ Čermelj, str. 72.

Msgr. Santin pa ni zahteval le uveljavljanja latinščine, temveč tudi italijanščine. Slovanski duhovniki so izrazili željo, da bi bil škofijski vestnik za duhovnike v latinščini, da bi ga tako lahko razumeli vsi duhovniki. Santin je ta predlog zavrnil, češ da je to branje lahko dobra vaja za učenje italijanskega jezika.²¹ Istega leta je škof objavil v vestniku za duhovnike prošnjo, naj bodo vsi dopisi, naslovljeni na škofijo, napisani ne v latinščini, ampak le v italijanščini, tako bodo škofijo razbremenili odvečnega dela.²² 30. marca 1934 bi moralo biti na Reki pastoralno srečanje. Škof je določil, naj bodo vsi predlogi (soluzioni) oddani v pisni obliki: v italijanščini ali v latinščini in nemščini.²³ Tudi vse uradno dopisovanje med škofijo oz. škofom ter slovanskimi dekanijami in duhovniki je takrat in pozneje potekalo le v italijanščini.²⁴ Take sklepe v zvezi z rabo narodnih jezikov v liturgiji in pri poučevanju verouka v šoli je škof Santin uvedel tudi v tržaški-koprski škofiji, potem ko je jeseni 1938 prevzel to škofijo.

Iz tega lahko jasno razberemo, da sta bili slovenščina in hrvaščina popolnoma zapostavljeni. Veliko kritičnih pripomb, protestov in zahtev po spremembi je zadevalo tudi življenje v semeniščih na Reki in nato v Kopru. V semeniščih so mladim gojencem prepovedali, da bi se med sabo svobodno pogovarjali v slovenščini ali hrvaščini.²⁵ Tudi peti niso smeli v svojem jeziku. Proteste slovenskih in hrvaških duhovnikov je vzbudila škofova odločitev, da odstrani iz koprškega semenišča še zadnjega slovanskega duhovnika Brumnića, kot tudi dejstvo, da je Santin ponovno sprejel v semenišče tiste gojence, ki jih je bil zaradi njihovega sčuvanja ter upornih dejanj proti predstojnikom škof Fogar izključil. Ravno njim je pozneje škof Santin dodelil pomembne cerkvene službe. Tudi dejstvo, da je škof imenoval msgr. Giovannija Sirottija, ki je veljal za tesnega sodelavca fašističnih oblasti, za kanonika v Kopru, je izzval val protestov. 56 slovenskih in hrvaških duhovnikov je novembra 1938 izročilo msgr. Santinu spomenico, v kateri so navedli svoje pritožbe v zvezi z njegovimi odredbami in delovanjem.

Tukaj pa bi navedla zahteve, ki so jih slovenski in hrvaški duhovniki predstavili škofu Santinu julija 1938 ob njegovem imenovanju za tržaško-koprškega škofa. Spomenica, ki je popolnejša od tiste, ki jo omenja Čermelj, je objavljena v knjigi Tomaža Simčiča o Jakobu Ukmarju²⁶ in na široko opisuje krivice, žalitve, sumničenje, sovraštvo ter obrekovanje, ki so jih bili deležni semeniščniki slovenske in hrvaške narodnosti, in zapostavljanje slovanskih jezikov ter duhovnikov v krajevni Cerkvi. Med drugim beremo: "Kaj lahko pričakujemo od bodočih duhovnikov, če jih v semenišču načrtno sčuvajo k sovraštvu in preziru do drugega naroda, če skušajo slovanske gojence na vse načine odtujiti od njihovega ljudstva, če jim ne dovolijo se pogovarjati v njihovem jeziku, če se celo branje slovenske, pa čeprav odlične knjige, šteje za zločin, če slovanske gojence javno sramotijo, če slovanske duhovnike, ki že desetletja požrtvovalno delajo v Gospodovem vinogradu, pred gojenci sumničijo nezvestobe? Ker pa sklepamo, da je to Vaši Prevzvišenosti že vse znano iz pisma goriškemu nadškofu, se ne bomo več ob tem zaustavljali in bomo brez nadaljnega povedali, kaj od našega škofa zahtevamo:

a) Najprej je potrebno, da so semeniški predstojniki pravi katoličani, popolnoma imuni pred strupom nacionalizma.

b) Krivično je, da je slovanskim duhovnikom načelno zabranjeno opravljati službo rektorja ali profesorja v semenišču. V vodstvo semenišča naj se vključi vsaj en Slovan, ki naj opravlja službo podravnatelja (vicerektorja) ali spirituala. Preč. g. Brumnić, ki se je v teh sporih izkazal za povsem nepristranskega človeka, naj bo potrjen v svoji službi profesorja hrvaškega jezika.

c) Število učnih ur hrvaškega jezika naj se poveča na tri ure tedensko v vsakem razredu. Paziti je treba, da se bodo slovenski gojenci v Kopru in hrvaški gojenci v Gorici pravilno učili vsak svojega jezika.

č) Tudi v bogoslovnem semenišču naj se ponovno uvedejo ure slovenščine in hrvaščine (kar se je zgodilo v zadrskem semenišču).

d) Slovanskim in hrvaškim gojencem naj bo v koprskem semenišču dovoljeno se prosto pogovarjati v lastnem maternem jeziku. Prav tako naj jim bo dovoljeno brati v materinščini knjige, ki jih bodo lahko po mnenju semeniških predstojnikov ali profesorja hrvaščine smeli brati brez kakršnekoli dušne škode."²⁷

²¹ Čermelj, str. 62.

²² Čermelj, str. 60.

²³ Čermelj, str. 60.

²⁴ Čermelj, str. 121.

²⁵ Čermelj, str. 92.

²⁶ Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar (1878–1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1986 (odslej: *Simčič*).

²⁷ *Simčič*, str. 199–200.

Vendar še tem skromnim zahtevam škof ni ugodil. Tudi po vojni, ko se je ustanovljalo semenišče v Trstu, škof ni dovolil, da bi slovenski gojenci obiskovali slovensko gimnazijo, čeprav so škofu stalno razlagali, kako je važno, da slovenski gojenci temeljito študirajo svoj jezik in literaturo, da se ne odtujijo svojemu ljudstvu. Tako so morali slovenski semeniščniki obiskovati notranjo italijansko gimnazijo in so bili deležni le nekaj ur pouka slovenskega jezika na teden.

Naj navedem še nekaj stavkov iz že omenjene spomenice, ki se sedanjemu bralcu zdijo neverjetni, posebno še, če pomislimo, da so jih podpisali vsi slovenski in hrvaški dekani tržaško-koprške škofije, napisal pa jih je dr. Jakob Ukmar, torej človek, ki je bil po srcu izredno krotak in ves predan Cerkvi.

“Grozno in neverjetno je, koliko so slovanski duhovniki pretrpeli zaradi pridigovanja v maternem jeziku in zaradi domačega petja. In, nota bene, pri tem jih je tako škofijska kot osrednja cerkvena oblast vedno ali skoraj vedno pustila na cedilu. Kolikokrat smo se obrnili na Rim, da bi vendarle izdal navodila škofom in duhovščini: zaman. Tako važne zadeve niti z besedico ne omenja ne Zakonik cerkvenega prava ne Konkordat. Je potem kaj čudnega, če vlada na tem področju nerazveseljiva raznoličnost? V nekaterih župnijah je bila slovanska pridiga v veliko duševno škodo vernikov ukinjena. Drugod duhovnik pridiga v dveh jezikih, najprej v enem, potem v drugem. To ljudstvo tako razburja, da ogorčeno zapušča cerkev, posebno tam, kjer župnik pridiga italijansko samo za tri ali štiri osebe. Imamo tudi župnije, kjer je dovoljeno slovansko petje na ulici in celo v “Dopolavoro”, ne pa v cerkvi!”²⁸

V omenjenem kratkem odlomku je Ukmar ugotovil, kako je v določenih pogledih Zakonik cerkvenega prava pomanjkljiv. Kot član cerkvenega sodišča v Benetkah je Ukmar prišel v stik s poznejšim papežem Janezom XXIII. in to poznanstvo je pozneje obrodilo tudi sadove. Tomaž Simčič je v že omenjeni knjigi zapisal: “Verjetno je tudi Ukmarjeva zasluga, da je papež Janez XXIII. v svoji encikliki “Pacem in terris” vključil znameniti odstavek o življenjski pravici narodnih manjšin. Členi 93–96 tretjega poglavja omenjene okrožnice odločno obsojajo kakršnokoli zatiranje narodnih manjšin, opominjajo oblastnike, naj podpirajo njih svoboden razmah, obenem pa vabijo manjšine, naj se ne zapirajo vase, ampak naj postanejo most med različnimi narodi in kulturami. Ko je okrožnica izšla, se je Ukmar v imenu slovenske manjšine v Italiji papežu Janezu XXIII. zanjo s posebnim pismom zahvalil.”²⁹

Lavo Čermelj v svoji knjigi o škofu Santinu navaja tudi znano spomenico iz leta 1946, ki jo je sestavil Jakob Ukmar na osnovi pritožb in zahtev slovenskih in hrvaških duhovnikov, ki so se zbrali 2. julija na Montuci v Trstu. Kot je bilo že večkrat opisano, je škof sklical na Montuco slovanske in italijanske duhovnike, da bi po končani vojni razčistili in izboljšali odnose. Vendar se nekateri slovenski in hrvaški duhovniki sestanka niso udeležili, ker so se zbal, da bo škof srečanje politično izrabil. V spomenici so slovanski duhovniki obžalovali, da letijo na Cerkev in cerkveno hierarhijo ostri napadi in proticerkveno hujskanje levičarjev, obsodili so nasilne demonstracije proti škofu, istočasno pa povedali, da z nekateri škofovimi ukrepi ne soglašajo. V spomenici z naslovom *Gravamina cleri slavi (linguae slovenae et croatae) circa regimen Dioecesis Tergestinae et Justinopolitanae* obtožujejo škofa, da je bil s svojimi duhovniki grob in neobziren; da je sprejel pod svojo zaščito bogoslovce, ki jih je bila v času kampanje proti škofu Fogarju Kongregacija za semenišča izključila iz goriškega bogoslovja; da se je strankarsko in politično izpostavljal; da so ga obdajali tajni svetovalci; da je večkrat proglasil tržaško-koprsko škofijo za italijansko; da ni nikoli govoril slovensko slovenskim vernikom mestnega dekanata; da ni dovolil obnove tve slovenskih šmarnic pri Sv. Antonu; da se je bal prevelika števila slovenskih duhovnikov v škofiji; da ni pridržal Slovincem niti enega kanonikata ne v Trstu ne v Kopru; da ni ničesar ukrenil proti narodni diskriminaciji v koprskem semenišču; da je tudi po nedavnih političnih spremembah pustil, da je italijanščina ostala uradni jezik škofijskega lista, in da je sokriv za pristransko pisanje italijanskega verskega tednika.³⁰

Škof Santin je na vsako točko obširno odgovoril in skušal izpodbiti vsako trditev. Lavo Čermelj pa objavlja tudi osnutek odgovora slovanskih duhovnikov, ki pa ga škofu niso nikoli izročili, ker so se zavedali, piše Čermelj, da je vsako tako pisanje zaman. Osnutek odgovora je v drugi izdaji Čermeljeve knjige veliko bolj obširen in vsebuje tudi širše odlomke s politično analizo takratnih dogodkov,³¹ ki zagotovo niso sad Ukmarjevega pisanja.

²⁸ Simčič, str. 200.

²⁹ Simčič, str. 168.

³⁰ Čermelj, str. 93–99.

³¹ Čermelj, str. 107–119.

Knjiga o škofu Santinu je namreč doživela dve izdaji, kar ni splošno znano, saj se to na zunaj skoraj ne pozna in ni nikjer zabeleženo. V drugem delu knjige, ki govori o tržaškem obdobju, se razlikujeta v nekaterih poglavjih. O dvojni izdaji in o govorici, da je pri knjigi sodeloval dr. Jakob Ukmar, piše Simčič, ki omenja, da je Čermeljeva knjiga najprej izšla januarja 1953. "Kot kaže," piše Simčič, "so tedaj en izvod pokazali Ukmarju, ki je pa zaradi raznih netočnosti in nepopolno prikazanih dokumentov odločno nastopil in dosegel, da je Čermelj knjigo umaknil s trga. Septembra istega leta je Čermelj pripravil novo, izpopolnjeno in na nekaterih mestih spremenjeno izdajo. Šele v tej izdaji je v celoti objavljena dokumentacija, ki jo je v imenu vseh slovenskih duhovnikov zbral župnik J. Macarol, ki pa je, kot že omenjeno v tekstu, niso nikoli odposlali. Kaže torej, da je del dokumentacije za to knjigo Čermelju res izročil Ukmar."³²

S tem Simčič komentira podatke, ki mu jih je dal Stanislav Renko o Ukmarjevi vlogi pri nastanku knjige. Ohranjena pa je še ena Renkova izjava, po kateri sta pri sestavljanju Čermeljeve knjige sodelovala tudi odv. Jože Dekleva in on. Po tem pričevanju³³ je Ukmar izročil Macarolov Osnutek odgovora Deklevi, ta pa Čermelju, ki ga je za objavo skrajšal. "Ko je bila knjiga že tiskana in vezana, so en izvod dali Jakobu Ukmarju, ki pa zaradi omenjenih okrajšav ni dovolil, da bi knjigo poslali na trg. Zato jo je Čermelj umaknil in ponovno natisnil s celotnim Macarolovim besedilom."

Vendar pa se izdaji ne razlikujeta le glede Macarolovega spisa. Simčič pravi: "Besedilo Čermeljeve knjige je bilo v drugi izdaji tudi na nekaterih drugih mestih spremenjeno. Pri navedbi Ukmarjevih izjav na procesu po izgrelih v Lanišču je recimo izpuščena najostrejša sodba na račun škofa Santina, ki je Ukmar v resnici najbrž nikoli ni izrekel."³⁴

Nekatere spomenice so v drugem delu daljše in bralec ima vtis, da jih je sam Čermelj razširil in tu pa tam dopolnil, ker je slog nekoliko drugačen. Le v prvi izdaji je objavljeno pismo, ki ga je škof napisal junija 1946 kot zagovor svojega dela in ki so ga morali vsi duhovniki prebrati pri maši.

V drugi izdaji je avtor opisal tudi trenja med škofom in urednikom tržaškega katoliškega tednika *Teden* Andrejem Gabrovškom, ki so nastala po objavi nekrologa ob smrti duhovnika in politika Virgila Ščeka. Članek sicer priznava, da večina slovenskih duhovnikov ni odobraval njegovega delovanja proti cerkveni hierarhiji, a ne navaja škofovega disciplinskega postopka proti Ščeku, zato je Santin od urednika zahteval, naj zapiše dodatek k nekrologu, iz katerega naj jasno izhaja, da uredništvo ne odobrava vsega, kar je pokojnik storil, in da posebno zadnjega obdobja njegovega življenja, ko je prišel v spor s svojimi predstojniki, in njegovih člankov v krajevnih časopisih katoličan ne more odobravati. Ker Gabrovšek ni hotel izpolniti škofovih zahtev, češ da bi tako dodatno pojasnilo med bralci le vzbudilo še večje zanimanje in poglobljanje preteklih sporov, kar bi ne koristilo ugledu cerkvenih oblasti, mu je škof odvzel cerkveno dovoljenje za urejanje časopisa in mu prepovedal pisanje za časopis. Posledica vsega tega je bila, da je *Teden* le po enem letu življenja prenehal izhajati.³⁵

V knjigi so objavljeni, kot sem omenila, tudi odlomki iz zapisnika s političnega procesa, ki ga je imel Ukmar v Pazinu po napadu v Lanišču, v katerem je izgubil življenje njegov spremljevalec duhovnik Miro Bulešič. Zanj so na Hrvaškem začeli postopek za beatifikacijo.

Naj tukaj na kratko obnovim dogodek. Junija 1947, na dan koprškega zavetnika, je škofa Santina napadla nahujskana množica, da je moral pod oboroženim spremstvom zapustiti Koper. Škof Santin, ki se ga jugoslovanske oblasti v Trstu sicer maja in junija 1945 niso dotaknile, je bil tarča hudih in ostrih napadov, ki so jih povojni levičarski časopisi objavljali skoraj dnevno. Vsi ti napadi so slovanske duhovnike postavljali v zelo neprijeten položaj. Po eni strani jim je duhovniška poslušnost narekovala, da svojega predstojnika branijo, tudi zato ker so napadi velikokrat zadevali katoliško Cerkev nasploh, po drugi strani pa so se čutili dolžne, da izrazijo svojemu škofu kritike in nesoglasje, ko z njegovimi ukrepi niso soglašali. Te kritike so zato iz razumljivih razlogov ostajale prikrite javnosti. Javno so škofa kritizirali le Šček in redki drugi duhovniki.

³² Simčič, str. 224. Kot je zapisala Tatjana Rejec (*Dr. Lavo Čermelj kot človek*, Primorska srečanja, leto 2000, št. 233, str. 664–665), je Čermelj, ki ga je spoznala po vojni, čeprav prepričan agnostik, z največjim spoštovanjem govoril o Ukmarju. V nemških šolah v Trstu je bil že na tem, da ga potujčijo, a ga je za slovenstvo rešil ravno – Ukmar.

³³ Priloženo je izvodu Čermeljeve knjige, ki ima v Narodni in študijski knjižnici v Trstu signaturo 25530. Za opozorilo nanj se zahvaljujem knjižničarki Kseniji Majowski.

³⁴ Simčič, str. 224.

³⁵ Čermelj, 123–130.

Avgusta 1947 bi morala biti v 34 različnih istrskih župnijah birma. Zadnji trenutek je Santin dobil od Vatikana dovoljenje, da birmo v Istri podeli njegov delegat Jakob Ukmar. Ta je bil tudi določen, da s 15. septembrom v Pazinu nastopi službo apostolskega administratorja tistih delov tržaško-koprske škofije, ki so prišli pod jugoslovansko upravo. Za to pa sta takrat, kot piše Simčič,³⁶ verjetno vedela le Santin in Ukmar in je še danes malo znano, saj zaradi Lanišča Ukmar sploh ni nastopil pomembne službe. V Istri so vsekakor vsi pričakovali škofov prihod.

Prva dva dneva je birma potekala mirno. V Lanišču pa so se demonstracije tako izrodile, da je prišlo do umora. Ukmarjev spremljevalec Bulešić je v napadu obležal mrtev na tleh, Jakob Ukmar pa v mlaki krvi. Rešil se je, ker so bili njegovi napadalci prepričani, da je mrtev. Znašel se je v bolnišnici, potem pa v zaporu. Laniški župnik Štefan Cek pa se je rešil, ker ga je njegova mama pravočasno skrila.

Dober mesec pozneje je bil v Pazinu proces, vendar ne proti napadalcem, temveč proti preživelim žrtvama napada, proti Ukmarju in Ceku, katerima so očitali protidržavno delovanje. Nekateri časnikarji, ki so bili pripuščeni v sodnijsko dvorano, so zapisali, da je Ukmar obtožil škofa in župnika Ceka za nereda in tragični umor in izjavil, da vlada v Jugoslaviji verska svoboda ter da ga je škof poslal v Istro, ker se ga je hotel znebiti. Čisto drugačno poročilo o dogodkih v Lanišču je Ukmar poslal vatikanskemu državnemu tajniku. Župnik Štefan Cek je bil obsojen na 6 let prisilnega dela, Ukmarja so obsodili na mesec zapora, a so ga takoj izpustili, ker so upoštevali prestani preiskovalni zapor. Resnične napadalce je doletela zelo mila kazen.

Iz odlomkov zapisnika, ki jih je Čermelj objavil v knjigi, je jasno razvidno, da Ukmar ni želel iti v Istro, ker je podeljevanje birme v 34 župnijah v 15 dneh predstavljalo zanj preveliko breme. Razvidno je tudi, da ni nihče vedel, da bo birmoval on, in ne škof, saj je škof Santin sam obvestil razne dekane in župnike o svojem prihodu. Zato je bil Ukmar mnenja, da je novica o Santinovem prihodu sprožila veliko negodovanja in razdražila množice. Tudi škofova prepoved, da bi lahko bili člani jugoslovanske armade birmanski botri, je bila razlog za napetost.

O vsem tem so izkrivljeno poročali časopisi. Škof je v sporočilu za tisk vse obtožbe označil za neresnične in poudaril, da niso lažnive le novice o procesu, ki so jih objavljali nekateri časnikarji, ampak tudi Ukmarjeve izjave. Ukmar pa je po svojem prihodu v Trst izjavil, da so verodostojni le tisti podatki v zapisniku, ki ga je sam podpisal. Ker ga je škof obsodil, ne da bi mu dal možnost, da bi mu razložil ves potek procesa, se je Ukmar zaprl vase in ni dal več nobene izjave.

Naj navedem le en razlog za tak umik, ki odraža Ukmarjev odnos do hierarhije. "Msgr. Ukmar," je sam zapisal vatikanskemu državnemu tajništvu, "ki je v tej zadevi že toliko hudega prestal, raje trpi na svojem dobrem imenu, kakor da bi z resnicoljubno in odkritosrčno izjavo ranil ugled svojega škofa." Škof mu je odvzel vse službe na škofiji. Značilno pa je, da je Ukmar, ki je umrl leta 1971, hotel biti pokopan v svojem talarju, prepojenem s krvjo iz Lanišča.

Zato je toliko bolj nesprejemljiva oznaka o Ukmarju, ki si jo je zabeležil Santin in ki je objavljena v knjigi *Santin – Testimonianze dall'archivio privato*: "Mons. Ukmar si è mostrato uno dei più subdoli e faziosi sacerdoti. Certo uno di coloro che più hanno rovinato la diocesi conservando la divisione degli animi, rinfocolando astii, deprimendo l'autorità del vescovo."³⁷

Iz Galimbertijeve knjige ne izhaja, da bi bil msgr. Santin kaj odgovoril na Čermeljevo knjigo, medtem ko so ohranjeni njegovi zapiski, ki skušajo izpodbiti prejšnje Čermeljeve trditve, na katere se je bil naslonil Salvemini.

Na koncu mi dovolite, da povem še nekaj misli. Morda si je kdo postavil vprašanje, zakaj danes, ko so se stvari bistveno spremenile, še pogrevati te neljube dogodke. Še vedno so zelo malo znani in premalo prisotni v naši zgodovinski zavesti. Zgodovino pri tem ni opravilo svoje dolžnosti. Te dogodke je potrebno nanovo ovrednotiti, ker so jih ves povojni čas politično ali proticerkveno zlorabljali. Duhovnikom na Primorskem je treba priznati tisto mesto v zgodovini, ki jim pripada, saj so vedno čutili z ljudstvom in za to ljudstvo so se vpletli tudi v spore s svojimi predstojniki. Bili so preganjani pod

³⁶ Simčič, str. 150.

³⁷ "Msgr. Ukmar se je izkazal kot eden izmed najbolj zahrbtnih in hujskaških duhovnikov. Gotovo je bil eden izmed tistih, ki so najbolj škodovali škofiji, ker je ohranjal razdor, obujal sovraštvo in rušil škofovo avtoriteto." (S. Galimberti, n. d., str. 82.)

fašizmom, zatiral jih je del cerkvene oblasti, po vojni pa so spet postali žrtev sektaških in ideoloških bojev takratnih komunističnih oblastnikov. Tudi to je pripomoglo, da se je veliko ljudi oddaljilo od Cerkev.

Kako preroško je v svoji znameniti pridigi o sožitju leta 1931 zapisal Jakob Ukmar: "Če bi pa to ljudstvo bilo kdaj tako nesrečno, da bi zapustilo Cerkev, ali še hujše, če bi ga spodili iz Cerkve, o, potem pa vam rečem: bojte se ga, ker tako ljudstvo se bo pridružilo vrstam tistega orkana, ki resno ogroža sedanji socialni red, ne samo tu, ampak po vsej Evropi in po vsem svetu."

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Sekcija za krajevno zgodovino Zveze zgodovinskih društev Slovenije že vse od leta 1953 izdaja svoje glasilo "**Kronika**". Revija je ilustrirana in poleg poljudno-znanstvenih prispevkov iz slovenske zgodovine pogosto objavlja tudi razprave in članke, ki po svoji problematiki presegajo ozke lokalne okvire. "Kronika" ima namen popularizirati zgodovino in zato poroča o delu zgodovinskih ustanov in objavlja ocene novih knjig, pomembnih za slovensko zgodovinopisje.

"Kroniko" lahko naročite na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I. Po izredno ugodnih cenah je na razpolago tudi večina starejših letnikov revije.

V seriji "**Knjižnica Kronike**" so izšle naslednje publikacije:

Milko Kos, SREDNJEVEŠKA LJUBLJANA, topografski opis mesta in okolice (1955), 96 strani
Igor Vrišer, RAZVOJ PREBIVALSTVA NA OBMOČJU LJUBLJANE (1956), 72 strani
Vlado Valenčič, SLADKORNA INDUSTRIJA V LJUBLJANI (1957), 68 strani
Sergij Vilfan – Josip Černivec, ZGODOVINA LJUBLJANSKE MESTNE HIŠE (1958), 128 strani
Peter Vodopivec, LUKA KNAPELJ IN ŠTIPENDISTI NJEGOVE USTANOVE (1971), 104 strani